

לבכות בלי דמעות

גדעון גרייף, "בכינו בלי דמעות": עדויות של אנשי הזונדרקומאנדו היהודים מאושוויץ, יד ושם ידיעות אחרונות, ירושלים 1999, 420 עמ'.

מיכאל בירנבאום

במשך 13 שנה פגש גדעון גרייף אנשי זונדרקומנדו ניצולים מאושוויץ וראיין אותם, אך למרבה הפלא נתקל בנושא לראשונה רק במקרה. כמשתתף בתכנית רדיו לרגל יום הזיכרון לשואה וראיין עם יהודי מסלוניקי שהיה איש זונדרקומנדו. הזונדרקומנדו היו יחידות מיוחדות שעבדו בקרבת תאי הגזים באושוויץ. כמו רבים אחרים חשב גרייף שכל אנשי הזונדרקומנדו מתו. אחרי הכול, הם היו העדים המסוכנים ביותר לטבח שנעשה ביהודים.

פגישתו עם היהודי מסלוניקי סימנה את תחילת מסע החיפושים של גרייף. בשנים שלאחר מכן ראיין אנשי זונדרקומנדו בזה אחר זה, שוב ושוב. ספר זה הוא התוצאה של ראיונות אלו: שאלותיו, תשובותיהם, ההקדמה שלו, הקולות שלהם.

ההיסטוריונים חלוקים באשר לערכה של היסטוריה בעל-פה. מהי מהימנותה של עדות ניצולים הנאספת עשרות שנים לאחר האירוע? הדיון הגיע לשיאו במחלוקת סביב העמותה להיסטוריה ויזואלית של ניצולי השואה (Survivors of the Shoa Visual History Foundation), שצברה יותר מ-50,000 עדויות ב-32 שפות וב-57 מדינות. כמה מהמבקרים פקפקו במיומנות המראיינים וטענו כי הראיונות אינם ארוכים דיים. במקום אחר כתבתי כי לדעתי המבקרים האלה הם קצרי ראות, והיקפן העצום של העדויות מאפשר הצלבת מקורות.¹ היסטוריונים צריכים להיות מוכנים ללמוד ממקור מידע זה, ואכן אפשר ללמוד ממנו רבות לא רק על אירועים היסטוריים אלא גם על האתוס של החוויה. גם אם חלק מהזיכרונות, או הפרטים בכל אחת מהעדויות, אינם מדויקים, אפשר ללמוד הרבה על הזיכרון עצמו. העמותה להיסטוריה ויזואלית, יד ושם ומוסדות אחרים משתמשים בראיונות מוקלטים בוידאו, אם כי מוקדי העניין והעומק משתנים. היסטוריונים ומלומדים אחרים צריכים להיות מוכנים ללמוד גם מהמקורות החזותיים. במקרה של הספר הנדון אנו מקבלים את הטקסט המודפס, ואני מניח גם הערוך, של הראיונות בעל-פה, כך שהרמזים החזותיים חסרים.

אי-אפשר למתוח את אותה הביקורת שכונה אל צורות אחרות של היסטוריה בעל-פה, על התת-קבוצה הזאת של ראיונות. אין ספק שגרייף מומחה בתחומו. אפשר לומר שהוא יודע על הזונדרקומנדו יותר מן האנשים שראיין, ואף-על-פי-כן הוא מוכן ללמוד ממי שהיו שם

¹ ראה Michael Berenbaum, "The Case for the Shoah Foundation," in Michael Signer, ed., *Humanity At Its Limits: The Impact of the Holocaust Experience on Jews and Christians* (Bloomington: Indiana University Press, 2000).

ומכבד את האמת שהם מספרים. הוא מושך אותם לשיחה, כמעט אינו מתקן את דבריהם או סותר אותם, אך חוקר ובודק לעומק. עם רבים מהמרואיינים ניהל שיחה ממושכת שלא במסגרת הנוקשה של ריאיון חד-פעמי, שבו הכול צריך להיאמר מיד מחשש שלא ייאמר לעולם.

עם זאת, מערכת היחסים המתמשכת בין המראיין למרואייין מקשה להשיג את המידע המבוקש. כפי שגרייף אומר לנו בבירור, מערכת יחסים מתמשכת גורמת למראיין להימנע מלגרום למרואייין כאב, וייתכן שמגבילה אותו בחקירתו. כשם שהיא מגבירה את האמון בין השניים, היא מחלישה את המתחים ביניהם – מתחים היוצרים לעתים מחסום של שתיקה אולם לפעמים מעוררים התפרצויות בלתי צפויות העשויות לחשוף אמיתות מזעזעות. ברגע החזק ביותר בסרט "שואה" רב-העצמה, בוודאי לא היסט קלוד לנצמן לגרום כאב למרואייניו. הוא דחף את אברהם בומבה, הספר מטרבלינקה, לחשוף עולם שלם של חוויות שאותן היה מעדיף להדחיק, ודחף אותו להתעמת עמו.

אולם גם מראיין לא-מקצועי אך מוכשר ומוכן היטב עשוי לערוך ריאיון מעניין אם הוא נעזר בסקרנותו וברצונו ללמוד כדי למשוך את המרואייין ואת קהל היעד. על-אף מומחיותו לא השתמש גרייף במילות צופן, והשאיר לזונדרקומנדו די מרחב לספר את סיפורם.

היסטוריה שבעל-פה בוודאי אינה הדרך היחידה ללמוד על נושא זה. בהקדמתו גרייף מסתמך לא רק על מה שהוא שומע אלא גם על הידוע לו ממקורות אחרים – מסמכים גרמניים, ציורים של המחנות, תצלומים מהתקופה וכמובן גם היומנים שנכתבו בעת ההתרחשויות ונקברו בסביבות תאי הגזים בתקווה שיתגלו וישמשו ראיה. הוא מצטט שוב ושוב מיומנו של זלמן גרדובסקי, שנכתב ביידיש ועומד להתפרסם בתרגום מהימן ביותר לעברית. יומנים שנכתבו באותה תקופה משמשים כמובן מקור אמין של מידע היסטורי, אף שמחבריהם עבדו בתנאי לחץ בלתי רגילים והמידע שבאמצעותו יכלו להגיע להערכותיהם היה מוגבל ביותר. גרייף קרא את כל העבודות החשובות. רובן, אם לא כולן, מצוטטות בהערותיו המתועדות-היטב.

גרייף מיטיב להבין את החוויה שחוו מרואייניו ומכבד את ייחודיותה. הזונדרקומנדו הכירו מקרוב את מעשה ההריגה. הם התבוננו ברוצחים במישרין, מקרוב, ובמשך פרק זמן ממושך. הם עמדו בנוכחות הנידונים למוות ברגעיהם האחרונים, כשנכנסו לחדר שבו פשטו את בגדיהם, כשנעמדו בשורות בכניסה לתאי הגזים ומיד לאחר שנרצחו בגז, כשנלקחו גופותיהם מהתאים ועובדו. שיני זהב נעקרו, נערכו חיפושים בתוך פתחי הגוף אחר דברי ערך, טבעות נישואין וטבעות אחרות הוסרו מהאצבעות, ושערות נגזזו ונאספו לחבילות. הם שהו בקרבת גופותיהם של הקרבנות כשנשרפו בבורות פתוחים או בתנורי הקרמטוריום. הם היו עם השיירים של הקרבנות כשרוסקו עצמות שלא נשרפו. את חווייתם אפשר רק להשוות למנהגי הקבורה היהודיים המסורתיים: רוחצים את גופת המת ועוטפים אותה בתכריכים; המאמינים

קוראים פרקי תהילים בקרבת הגופה ולומדים כתבי קודש מתאימים; המנוח מונח בקבר ישראל כשהמתאבלים מתפללים "אל מלא רחמים" ואומרים קדיש, ואינם עוזבים את בית העלמין עד שהאדמה ממלאה את הקבר.

בפרק המבוא שנפרס על פני 78 עמודים (שהורחב מהמהדורה הגרמנית [1988] של הספר) גרייף מספר לנו על ההיסטוריה של אנשי הזונדרקומנדו, על תדמיתם ועל הדימוי העצמי שלהם. אחד מהם שירת בחברה קדישא לאחר המלחמה. הניגוד מדהים: קבורה כמעשה מקודש אינה דומה כלל לשיטת פינוי הגופות שיישמו הזונדרקומנדו.

בפתח עבודתו החשובה על הרופאים הנאצים משחזר רוברט ג'יי ליפטון שיחה שניהל עם ניצול שאותו זיהה מאוחר יותר כאלי ויזל. לשאלתו של ויזל אם "הם היו חיות כשעשו את מה שעשו, או שהם היו בני אדם?" ענה ליפטון: "הם היו והנם אנשים, וזו ההצדקה שלי לכך שאני חוקר אותם ואת התנהגותם...". לכך ענה ויזל: "העובדה שהם לא היו שטניים היא שטנית".² גם שמונת המרואיינים של גרייף שנשאלו כיצד יכלו כבני אדם לעמוד במראות שנגלו לעיניהם, ענו מיד תשובה דומה: "לא היינו בני אדם", והשתמשו במילים כגון "אוטומטים", "רובוטים", "מכונות" (עמ' 123, 306, 339, 358).

"האם בכית לפעמים?" נשאל יוסף שחר, יהודי יוני שהגיע לאושוויץ בשנת 1944, וענה תשובה פואטית: "לעיתים קרובות... אבל בלי דמעות" (עמ' 123). עד אחר, יעקב זילברברג, אמר: "אלה לא היו אנשים נורמליים. בן-אדם שלא יכול לבכות הוא לא בן-אדם" (עמ' 362), וכשהתייחס לאדם שיצא מאושוויץ הוסיף: "חסר לי הרבה. זה לא אני" (עמ' 363).

אילו פירש ליפטון את מילותיו המעטות של זילברברג, היה כותב על "הכפלה", על יצירת עצמי-של-אושוויץ ועצמי-לא-של-אושוויץ. כך היה עושה גם לורנס לנגר (Lawrence Langer) שכתב בצורה מרתקת כל כך על עדויות של ניצולים. הדימוי הראשון שהשתמשתי בו כדי להבין את השואה היה "ריק" ו"היעדר" במקום שהייתה קודם נוכחות.³

משימות הזונדרקומנדו היו מגוונות. מקצתם התמחו בתחום אחד, כגון "ספרים" או "רופאי שיניים". אחרים ביצעו תפקידים מרובים. משימות מסוימות היו של גרמנים בלבד, ועדים אלה מדגישים שוב ושוב שרק הגרמנים עסקו בהרג. רק הם החליטו מי יחיה ומי ימות. רק הם הכניסו את הגז לתאים. רק הם הכריזו על מותם של הקרבנות.

הזונדרקומנדו עבדו בקרבת המשרפות. הם היו אחראים על ה"לפני"; הם ניקו "אחרי"; הם היו בחדרי ההתפשטות ונכחו ברגעיהם האחרונים של יהודים שהגיעו מכל קצווי אירופה,

² Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide* (New York: Basic Books, 1986)

³ ראה Robert Jay Lifton, "Doubling: The Acts of the Second Self," in Michael Berenbaum, ed. *A Mosaic of Victims* (New York: New York University Press, 1990), pp. 216-222; Michael Berenbaum, *The Vision of the Void: Theological Reflections on the Work of Elie Wiesel* (Middletown: Wesleyan University Press, 1979); Lawrence Langer, *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory* (New Haven and London: Yale University Press, 1991)

יהודים שאת חלקם הכירו מלפני המלחמה. הרוב הגדול היו זרים אך שותפים לגורל. הם דיברו עם יהודים אלה רגעים לפני שנרצחו בגז, והוציאו את הגופות מתאי הגזים. מראה הגופות הנערמות זו על גבי זו הוא זיכרון אוניברסלי. "כמו פסלים", תיאר אחד העדים. שוב ושוב נאמר שצבען היה רגיל. הזונדרקומנדו העמיסו את הגופות לתוך מעלית. הם חיפשו שיני זהב ועקרו אותן. הם הניחו את הגופות בתנורים, בקבוצות של שלוש עד חמש, לשרפה. לפני שהוכנסו התנורים לתהליך, או כשלא הספיקו, נשרפו הגופות עם שכבה של עץ בתוך בורות. עצמות שלא התפוררו בשרפה רוסקו והאפר הושלך לנהר סולה (Sola) כדי שיתפזר במורד הזרם.

שעות העבודה היו רבות. משמרות של 12 שעות היו בגדר שגרה, כפי שתוארו אנשי הזונדרקומנדו. הם לא שגו באשליות; לא היה להם כל ספק שהגרמנים מעורבים במבצעי רצח בהיקפים עצומים שאינם ניתנים לתיאור. מצבם האישי היה פרדוקסלי, אולי אף ראוי לגינוי, כפי שגרייף מיטיב להבין. כל זמן שהטרנספורטים המשיכו להגיע, היו הזונדרקומנדו חיוניים. כל זמן שהיו חיוניים, ישאירו אותם בחיים; אך כשלא יהיו עוד נחוצים יהיו הם הראשונים למות, משום שהם היו עדי הראייה הקרובים ביותר לתהליך ההרג.

בפרק המבוא מיטיב גרייף לתאר את שאלת הדימוי העצמי של אנשי הזונדרקומנדו ואת רגש האשמה שחשו רובם בשל עבודתם. בעדויותיהם מבהירים הזונדרקומנדו שוב ושוב את גבולות יכולתם ומדגישים את העובדה שהגרמנים הם שעסקו בהרג. אילו לא היו הם מסייעים בתהליך ההרג היו אחרים עושים זאת והוא היה נמשך בלא הפרעה. הדגשת הנקודות האלה היא יותר מהתגוננות; זוהי מחאה נגד מי שניסו לתלות בהם אחריות למה שנעשה, כמו שעשו ישראלים רבים לאחר המלחמה.

מאחר שעסקו במוות מן ההכרח שיתעוררו שאלות של דת. המוות דוחף לדרך המוחלטת – לאמונה שלמה באלוהים או לכפירה בעצם קיומו. אנו לומדים פרטים מרתקים על חיי הדת של אנשי הזונדרקומנדו, מספיק כדי לסקרן, מספיק כדי להצית את הדמיון, אך לא מספיק כדי לספקו. הזונדרקומנדו נאספו לתפילות ביום כיפור בשנת 1944 – תש"ד. הם הצליחו לאסוף תוך חיטוט ונבירה את כל שנדרש להם, כולל מחזורים וספרי תורה (בלשון רבים בראיונות). הונח להם להיות לבדם כדי להתפלל את תפילת "כל נדרי" ואת תפילות ערב יום כיפור, וזאת עשו. תמוה כיצד אדם יכול לפנות לאלוהים במצב כזה, כיצד הוא יכול להתוודות על חטאיו ולבקש מאלוהים לשמוע את קולו. אמנם יש מילים בתפילה - כגון "מה אנו, מה חיינו, מה חסדנו... מה נאמר לפניך" - שקל לומר באמונה שלמה, אך כיצד אפשר לדבר אל אל מלך חנון ורחום ועליו?

למחרת השכם בבוקר נתנו הגרמנים לזונדרקומנדו את תשובתם לתפילות האלה. במודע או שלא מודע מילאו הס"ס את תפקיד אלוהים, ובחמש בבוקר הובילו לטבח 2,000 יהודים. הגרמנים היו ערים לנוראותו של היום ולמשמעותו, וכפי שאמר יעקב גבאי לחבר: "תראו איזו

מתנה נותנים לנו הכלבים האלה" (עמ' 227). חרטה, תפילה ומעשי חסד לא ביטלו את החומרה של גזר הדין.

בדומה לכך ערכו הזונדרקומנדו סדר פסח. מצות נאפו בתנור. איש הזונדרקומנדו דרגון עבד במאפייה לפני פסח וידע מה דרוש. מכיוון שיין לא היה בנמצא, הכריז לייב לאנגפוס, הדיין של מאקוב: "נאמר קדיש על התה" (עמ' 279). את לייב לאנגפוס כינו דרגון זילברברג – בטעות – "מגיד". גרייף אינו מתקן את טעותם, ובצדק, כי מי שמפרסם תעתיקים של ראינות מסוג זה אחראי למסור נאמנה את דברי העדים. תיקון הוא תפקידן של ההערות. עם זאת, חשוב לזכור כי אף שייתכן שהעד מספר את האמת, אפילו את כל האמת, לא כל הנאמר הוא אמת. הזיכרון האנושי עלול לשגות. משום כך היסטוריונים חייבים להעריך ולשקול את מה שנאמר מול כל מקורות המידע.

גרייף אינו מבקש – והמרואיינים אינם מנדבים – תיאור של אותו סדר פסח. אין ספק שבהיסטוריה הארוכה והסוערת של העם היהודי זה היה המקום המוזר ביותר להיזכר ביציאת מצרים, במכות ובקריעת ים סוף. כיצד אפשר לדבר על יציאה מעבדות לחירות בלבה של ממלכת החושך?

בהזדמנות אחת בלבד נוגע ריאיון עם איש זונדרקומנדו בתחום התאולוגי. יעקב זילברברג היה יהודי דתי. ככהן, התורה מצווה עליו שלא לבוא במגע עם מתים, ואף לא להיכנס לבית קברות, למעט לצורך קבורה של אדם ממשפחתו הקרובה. כשהגיע לברקנאו ביקש את עצתם של חבריו לזונדרקומנדו, ואלה יעצו לו לדבר עם ה"מגיד". כפי שזילברברג מספר, אמר לו לאנגפוס: "אל תדאג, אנחנו נמצאים כאן כדי לבצע את שליחותו של אלוהים. הוא רוצה כך ואנחנו מוכרחים לפעול כפי שהוא מצווה, זהו רצון הבורא...בדרך זו היהודים באים, בצורה כלשהי, לידי קבורה". על כך אמר זילברברג: "זה סיפק אותי אז [הדגשה שלי, מ"ב]. בן-אדם נוטה לתת אמון במישהו, שהוא גדול ממנו..." (עמ' 354).

לאנגפוס המשיך והציע הסבר תאולוגי לסבל – היהודים חטאו, וזה עונשם האלוהי. ומה באשר לילדים, לתינוקות, שואל זילברברג, מה היה חטאם? ולאנגפוס עונה לו: "חטא האמא עבר לילדים" (עמ' 354-355).

לולא קבע יצחק גרינברג את עקרון האוטנטיות בעקבות השואה, שלפיו "אין לומר אמירה תאולוגית או אחרת כלשהי אם היא אינה יכולה להיאמר בנוכחותם של ילדים נשרפים", היה העיקרון צריך לנבוע מהעדויות הזאת. זמן קצר לאחר מכן תעלה "הצדקת הדין" של לאנגפוס לזילברברג באמונתו, ואולי בהרבה יותר מכך.

זילברברג אמר: "הגעתי למסקנה שצריך להחליט להיות שלם עם עצמי... רציתי לחיות. פשוט רציתי לחיות" (עמ' 355). הדחף של זילברברג לחיות מהדהד בדרך זו או אחרת בדבריהם של כל המרואיינים כמעט. הוא מוצג כהסבר, כהתנצלות. הרצון לחיות – אף שבוודאי לא היה יכול להבטיח את הינצלותם, אין הוא מנותק ממנה.

במקומות מסוימים העדות מקבלת טעם חריף, אולי אפילו פואטי, פואטיקה פשוטה של אנשים רגילים, המנסים לבטא את קרבתם האינטימית עם רצח המונים. בתשובה לשאלתו של גרייף "הסתכלת לתוך התנור?" עונה זילברברג:

כשפתחו את דלת התנור, ראינו את האש ואת הצורות של הגופות, המתנועעות בחום. כל האיברים של האנשים... התחילו להתנועע מהחום, כאילו הם מתחילים לחיות, כאילו הם קמים לתחייה. האיברים שינו את תנוחתם בתנור. בן-אדם שמת, אם קוברים אותו, הוא לא מרגיש כלום. בתנור כאילו הבן-אדם מרגיש משהו. בגלל האש והחום, הצורה משתנית. זה לא כמו בול עץ... הוא מתחיל לעשות את התנועות האלה (עמ' 360).

בניגוד לאסירים רגילים באושוויץ, לא סבלו הזונדרקומנדו מרעב. מזונם היה מורכב מהאספקה הרגילה של מחנה הריכוז, בתוספת המזון שהצליחו לאסוף מהטרנספורטים החדשים שהגיעו. האסירים החדשים הביאו אתם ברכבות מזון מארצות מולדתם, וכך אכלו אנשי זונדרקומנדו, יהודים מפולניה, זיתים ותמרים כשהגיעו יהודים מיוון. כמה מהיהודים שהגיעו בערב פסח אפילו הביאו עמם מצות. טרנספורטים של יהודים מפולין הגיעו ללא אספקה – יהודים פולנים מהגטאות כבר גוועו ברעב עוד לפני הגירושים. הזונדרקומנדו ישנו על מזרנים על גבי דרגשים מחוממים שנבנו מעל התנורים. הם לבשו בגדים אזרחיים. מקצתם הצליחו להחזיק ברשותם סכינים, מאחר שלא נערכו עליהם חיפושים. אף-על-פי שנערכו להם מסדרים והם היו צריכים לעמוד בסדר יום קפדני, נראה שהגרמנים הניחו להם בדרך כלל לנפשם. כמה מהם היו חברים במחתרת.

קוראי הספר ילמדו פרטים מסוימים על המרד, וכן על המתח שבין תזמון המרד הלא-יהודי באושוויץ ובין אנשי הזונדרקומנדו, שפחדו כי יוצאו להורג ברגע שייפסקו הטרנספורטים. המתחים היו בלתי נמנעים, מכיוון שהיהודים היו נואשים יותר מהלא-יהודים, והזונדרקומנדו היו הנואשים ביותר כשפחתו היקפי ההרג. הגירושים מהונגריה פסקו לאחר 8 ביולי. גירושים מלודז' נערכו באוגוסט 1944. עד ספטמבר, ובוודאי עד אוקטובר, כבר הואט קצב העבודה, ואנשי הזונדרקומנדו היו בסכנה. התנגדות הייתה לעתים קרובות צעד אחרון של ייאוש - החלטה כיצד למות ולא כיצד לחיות.

היסטוריונים שיקראו את הספר ילמדו שקרמטוריום מס' 2 לא פוצץ ברימונים ובדינמיט כפי שעולה מהסיפור המפורסם על ארבע הנשים שהשתתפו במרד והבריחו דינמיט, אלא הוצת באמצעות מזרנים.

זיכרונותיהם של ניצולי מחנות הריכוז מציינים רצף מסוים של תהליך ההגעה למחנה: מהפינוי מהגטו, מסע הרכבת הממושך והאיטי - שהיה חשוך וקר בחורף וחס ומחניק בקיץ,

ההגעה למחנה, הסלקציה, הקרקוע, גילוח השיער, שלבי הקליטה במחנה המתוארים לעתים קרובות כרגעים האיזמים ביותר במסכת הייסורים של מחנה הריכוז, ועד למצעדי המוות. רבים מאנשי הזונדרקומנדו סיפרו כי המראות הראשונים שראו עם הגעתם למחנה החווירו לעומת מה שראו לאחר מכן. מיד כשהגיעו למחנה קיבלו אנשי הזונדרקומנדו החדשים משימת עבודה. במבט קודר הביטו בצריפים הריקים ובאוכל שבחוץ, שננטש בידי קודמיהם שנרצחו. הם צעדו לתוך מלכודת מוות ולמדו עד מהרה מה אדוניהם מצפים מהם. כמה מהם קיבלו עם הגעתם למחנה הדרכה מאנשי הזונדרקומנדו הוותיקים. לאחר שנבחרו למשימה המזוועה הגיבו רובם בהלם, שקלו אפשרות של התאבדות (אם כי העדים מציינים רק מקרה אחד של התאבדות), והסתגלו למציאות לאחר ש"כיבו" חלק מעצמם. "כמעט כולנו קיבלנו הלם. הבטנו זה בזה ושתקנו... תמונה מעין זו לא ראינו עד אז מעולם" (עמ' 156), אמר אחד המרואיינים. אחרים חזרו על התיאור הזה. "לא חשבנו", היו דבריו של אחד העדים, "על מה יכולנו לחשוב?"

איך התנהגו אנשים ברגעים שלפני מותם? יוסף שחר, שהגיע לאושוויץ בערב פסח בשנת 1944, מדווח: "ילדים התנהגו כמו ילדים. הם חיפשו את ידי הוריהם, חיבקו את הוריהם. ילדים לא ידעו כלום" (עמ' 121). באותו ריאיון, כשנשאל מה צעקו האנשים, ענה: "אלוהים יודע... לא רציתי לשמוע" (עמ' 132).

כשרואיינו האחים דרגון בקשר ליהודים הפולנים שהגיעו לאושוויץ בדצמבר 1942 שאל אותם גרייף: "האם שמעתם קולות או זעקות מתוך המשאיות? מה אנשים אמרו בתוך תאי הגזים?" בתשובה לכך ענה שלמה דרגון: "האנשים קראו זה לזה בשמותיהם - אמהות קראו לילדיהן, ילדים לאמם או לאביהם. לפעמים יכולנו לשמוע גם תפילת 'שמע ישראל'" (עמ' 164).

הגרמנים היו אחראים. הם ניהלו את העניינים בחדרי ההתפשטות. ליהודים שנכנסו אמרו שהם הולכים למקלחת ואחר כך לעבודה. הם הורו להם לזכור על איזה וו תלו את בגדיהם כדי שיוכלו למצוא את הבגד מאוחר יותר. איש ס"ס היה מפעיל את הגז. לאחר מכן היה מגיע רופא גרמני ומכריז: "הכל נגמר". אחר כך היה עוזב ברכב של הצלב האדום.

המוות לבש אופי שגרתי, חדגוניות של משימות היום-יום. ואולם מיתות ספציפיות נשמרו בזיכרון כשבודדו מהשאר. שני אנשי זונדרקומנדו סיפרו על אישה לבושה באלגנטיות שהגיעה עם בתה. האישה סירבה לפשוט את כל בגדיה ונשארה בבגדיה התחתונים. איש הס"ס שלינגר צרח עליה: "לא! לא! להתפשט לגמרי!" וכיוון את אקדחו אל החזייה שלה. היא התירה את חזייתה והשליכה אותה לעברו. החזייה פגעה בכתפו, ואקדחו נפל לארץ. היא הרימה את האקדח וירתה בו. הגרמנים הוציאו את כל האנשים מחדר ההתפשטות וירו בה. רק אז הורשו אנשי הזונדרקומנדו לחזור. אחד מהם אמר שכאשר ראו לצד גופתה את גופתו של שלינגר, "פרצה במחנה שמחה של ממש" (עמ' 189).

הזונדרקומנדו ראו את הנידונים למוות פנים מול פנים. מדי פעם פגשו בקרוב משפחה. אחד העדים תיאר כיצד אמר לדודניו היכן לעמוד בתוך תא הגז כדי שיסבלו פחות כאבים וימותו מהר יותר (עמ' 219). איש זונדרקומנדו אחר תיאר כיצד האכיל את בן דודו כדי שלא ימות על בטן ריקה (עמ' 257). אחר סיפר שלא רצה לשקר לאישה יפהפייה ובכל זאת ניסה להרגיע ולנחם אותה (עמ' 121). אחד מהם נזכר בשאלה מוסרית שהתעוררה אצלו כשבתולה בת 18 אמרה לו, כשחשה כי קצה קרב, שאינה רוצה למות מבלי להתנסות במגע עם גבר. הוא התחמק (עמ' 280). האם היה זה מעשה נכון? בחדר ההתפשטות שאלו אנשים לאן ללכת אחרי המקלחת, מה הגרמנים מתכננים להם, "שאלות רגילות, תמיד אותן שאלות" – כך תיאר זאת אחד העדים. עד אחר התרגז כשנשאל: "מה אמרת?" וענה בכעס: "מה יכולנו לומר?".

כמה מהקרבנות הבינו מה עומד להתרחש. אחרים הלכו אל מותם בבלי דעת, כשעדיין אינם תופסים את עצמת התהליך ההרסני. העדויות מראות עד כמה היו אנשי הזונדרקומנדו חסרי אונים במצבים אלה. הם ידעו על המתרחש, ולא יכלו לעשות דבר כדי למנוע אותו. חוויותיהם של אנשי הזונדרקומנדו בישראל משקפות את המפגש של הניצולים עם הישראלים לאחר המלחמה. רובם נמנעו מלדבר משום שהרגישו שאינם מתקבלים בהבנה, כי מתייחסים אליהם כאל כלי הרס, כאל אויב, כאל גרועים יותר מהיודנט. כמה מהעדים סיפרו למשפחותיהם רק לאחר זמן רב, ולמעשה רק כשהעידו באוזניו של גרייף, כשחשו כי מסירת עדות משמשת הצדקה לעובדה שניצלו. אחרים מצאו הצדקה להישרדותם במה שהשיגו בחייהם שלאחר המלחמה.

מפתה אולי לבטל עדות כמטרה קיומית, אך הזונדרקומנדו כתבו יומנים בזמן השואה. הם קברו פתקים בסביבת המשרפות בתקווה שהסיפור שהיו עדים לו יסופר. מתוך מפגשי הרבים עם ניצולים למדתי להאמין שעובדת הניצלותו של אדם מקבלת משמעות ומטרה מתוך מה שהניצול "עושה" עם עובדה זו. מסירת עדות היא מעשה של גילוי עצמי, טיהור עצמי, הצדקה עצמית.

גרייף לא הציג בפני העדים את כל השאלות שהקוראים היו רוצים שיישאלו, ולא כל שאלה ששאל זכתה לתשובה. אך כיצד אפשר אחרת? בפער בין מה שנאמר ובין מה שלא נאמר, בין מה שמסופר ובין מה שלא ניתן לספרו, מצוי חלק גדול מעצמתה של ההיסטוריה שבעל-פה.

הספר מאויר בתחילתו במפות ובתרשימים וכן ביצירות אמנות דוקומנטריות שצייר לאחר המלחמה דייוויד אוליר, בעצמו ניצול זונדרקומנדו. איוריו הם העדות שלו - ברורים ותמציתיים, נוקבים ומלאי עצמה.

את הספר הזה צריך לקרוא כל מי שמעז להתקרב - ככל שיכול להתקרב מי שאינו עצמו ניצול - אל ההרג ואל התופת. לאחר שפורסם בתרגום לגרמנית, וכעת בעברית - שפתם של העדים, הוא מוכרח להופיע גם באנגלית, כפי שאני משוכנע שיקרה בקרוב.

תרגמה מאנגלית: אורה זילברשטיין

מקור: **יד-ושם מחקרים**, 29 , 2001, עמ'